

О.В. Ясь (Київ)

ПОСТАТЬ І НАУКОВИЙ ДОРОБОК Ф.П. ШЕВЧЕНКА: ПОГЛЯД З ТОГО БОКУ "ЗАЛІЗНОЇ ЗАВІСИ"

Взаємини між ученими становлять цікавий та самобутній зріз інтелектуальної історії. Вони включають найрізноманітніші форми обміну думок: дослідницькі праці, особисті контакти, дискусії на наукових форумах, епістолярні зв'язки тощо. Із досягненнями та здобутками світової цивілізації кардинально змінилися стандарти й вимоги до продукування історичних знань, а відтак і способи та форми інтелектуальної взаємодії між науковцями. Крім традиційної полеміки з допомогою друкованого слова та обміну ідеями під час академічних диспутів чи форумів, до науково-дослідної практики ввійшли новітні, віртуальні способи передачі інформації. Взагалі діалог між ученими в усі часи відігравав роль творчого чинника, який будив дослідницьку уяву та фантазію, фіксував наукові здобутки й пріоритети, сприяв поширенню інтелектуальних новацій, розвитку методологічного інструментарію та концептуальних підходів.

Утім в історії української науки був період, коли ідеологічні догмати та політичні заборони, які побутували в країнах, що опинилися за "залізною завісою", майже звели нанівець діалог між дослідниками. Однак навіть в умовах тотальної заборони тривав обмін думками між ученими, що опинилися по різні боки біполярного світу. Він набував викривлених, часто штучних, форм у вигляді "критики" радянськими істориками "буржуазних фальсифікацій" чи гнівних філіппік у працях учених-емігрантів, котрі часто-густо не усвідомлювали обставин і умов, в яких працювали їхні колеги-опоненти на Батьківщині. Останні не тільки були позбавлені можливості вільно висловлювати свої думки та погляди, а здебільшого навіть не мали елементарного доступу до публікацій своїх колег з діаспори та західного світу. Тож діалог сторін інколи виглядав як майже одностороння рецепція вченими на ештраді та в діаспорі наукових студій і діяльності істориків, що працювали на теренах української радянської історіографії.

Зауважимо, що на еміграції та в діаспорі побутували різні думки щодо оцінки праць радянських учених: від апріорного, категоричного заперечення до поміркованої, розважливої критики з констатацією та визнанням певних досягнень. Одну із сторінок такого "діалогу" становить висвітлення та оцінка наукового доробку видатного українського історика Федора Павловича Шевченка (1914—1995 рр.) з того боку "залізної завіси".

Хронологічно перші публікації Ф.П.Шевченка були помічені на еміграції наприкінці 40-х рр. ХХ ст. На той час дослідник опрацьовував проблематику, пов'язану з регіональною історією Буковини ХІХ — початку ХХ ст. Зацікавлення означеним колом проблем у Федора Павловича виявилось ще до радянсько-німецької війни, коли молодий історик працював директором Чернівецького обласного державного архіву (1940-1941 рр.). Наразі слід підкреслити, що буковинська проблематика ХІХ - початку ХХ ст. привертала увагу деяких українських учених-емігрантів, яких цікавили міжнародні аспекти історії вказаного регіону та заходи сталінського керівництва щодо його примусової советизації. Тому публікації з історії Буковини та інших західноукраїнських земель, що входили до складу СРСР, досить часто рецензувалися та реферувалися в еміграційних наукових виданнях.

Первісно в поле зору потрапила стаття Ф.П.Шевченка 1947 р., яку автор опублікував у московському журналі "Вопросы истории"¹. Інформацію про цю розвідку знаходимо в бібліографічних нотатках паризького часопису "Україна", який виходив за редакцією Ілька Борщака. Цей журнал з-поміж інших еміграційних періодичних видань вирізнявся добре організованими рубриками критики та бібліографії². Крім бібліографічної інформації про статтю вченого, паризький часопис повідомляв: "Ф.Шевченко за численними документами, друкованими й невиданими, малює становище Буковини в 1917-1918 рр."³.

Значно більше уваги паризька "Україна" приділила збірці документів про селянський рух на Буковині в 40-х рр. XIX ст., що упорядкував та видав Ф.П.Шевченко в 1949 р.⁴ У бібліографічній нотці про зазначене видання не тільки відзначалося, що це "цікава збірка", а й було висловлено думки щодо рівня її археографічного опрацювання. "З сучасного археографічного погляду, - відзначав невідомий автор вказаної інформації, - збірка можна закинути, - архіви, де зберігаються документи, не завжди уточнені, що ті документи не подаються в цілості, і що їх не подано мовою оригіналу (німецькою чи польською), а в українському перекладі. Бракує також покажчика, конче потрібного в такій праці"⁵.

Вищезазвані публікації Ф.П.Шевченка у своїй монографії про радянську історіографію згадує й Борис Круїницький, який розглядав їх у контексті поширення радянських підходів на історію "іовонабутих земель"⁶. "На цьому полі зробив собі Ф.Шевченко ім'я, - відзначав Б. Круїницький. - За дорученням дирекції советсько-українських архівів він дав дуже корисну (хоч і не завжди з відповідними вказівками джерел і літератури в примітках і не в українській мові) збірку документів до селянських заворушень на Буковині 1843-1853 рр. (К., 1949. - 219 с). Йому ж належить стаття про жовтневу революцію в Росії й Буковині. - ("Вопросы истории". - 1947. - Ч. 10. - С. 81-105), яка характеристична для його ставлення до Буковини, що, як відомо, у революційні часи була зв'язана з Україною, а зовсім не з Росією"⁷. Автор монографії також подає інформацію про його участь у роботі науково-археографічних інституцій АН СРСР⁸.

Про студії Ф.П.Шевченка з історії Буковини згадує й інший історик-емігрант Василь Дубровський у своєму огляді української радянської історіографії, уміщеному в "Українському збірнику", який видавав Інститут для вивчення СРСР у Мюнхені⁹. У цій розвідці автор негативно оцінює тезу Ф.П.Шевченка про розбійницьку сутність австрійського та німецького імперіалізму на початку XX ст.¹⁰

Варто наголосити, що в 50-х — на початку 60-х рр. XX ст. на еміграції циркулювали різні думки стосовно процесів десталінізації, які розпочалися в СРСР після смерті Й.Сталіна, Представники старшого покоління та більшість емігрантів з радянської України, до яких належав і В.Дубровський, здебільшого скептично-негативно оцінювали будь-які зміни радянської дійсності, зокрема хрущовську відлигу¹¹. Натомість деякі представники міжвоєнної еміграції та частина науковців-емігрантів з СРСР уважали, що боротьба з радянською історіографією посідає в еміграційній науці непомірно велике місце.

Зокрема досить толерантно й виважено ставився до праць своїх колег по той бік радянського кордону О.Оглоблин. Він обстоював думку, що "українська еміграційна історіографія - це лише галузь єдиної великої української історіографії, законний спадкоємець її кращих традицій і співтворець її дальшого розвитку. Її, цю галузьку, можна відламати чи відрубати від рідного дерева, але ні сама вона, ні її дерево цього зробити не може. Звідси ясно, що обов'язком і завданням української вільної історіографії не є змагання з советською українською історіографією, ні поборювання її, чи полемізування з нею, тим паче не заміна її"¹². З огляду на ситуацію в радянській історичній науці за часів хрущовської відлиги вчений уважав, що еміграційна історіографія має специфікувати свої цілі та завдання, оскільки вона "передусім мусить бути доповненням і продовженням, а подекуди й поширенням та виправленням наукової діяльності в Україні"¹³. Очевидно, що вказані підходи до тлумачення тодішніх суспільно-політичних процесів у СРСР суттєво позначилися й на оцінках наукових праць з обсягу української радянської історіографії.

50-ті рр. - це дуже важливий період у творчій біографії Ф.П.Шевченка, позначений як численними працями, так і активною співпрацею історика з академіком Іваном Крип'якевичем. Про складні обставини, в яких тривала ця співпраця, довідуємося з листування обох учених, котре нещодавно опублікував Юрій Сливка¹⁴. Федір Павлович був редактором монографії І.П.Крип'якевича "Богдан Хмельницький" (К., 1954). Пізніше Крип'якевич став редактором моно-

графічної праці Шевченка "Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.", яка була основою його докторської дисертації¹⁵.

Зазначену студію Ф.П.Шевченко опублікував у 1959 р. її відзначили в кількох історіографічних оглядах, авторами яких були вчені з діаспори. Зокрема Степан Горак називав її серед радянських праць, присвячених вивченню проблем українсько-російських взаємин. Водночас він досить упереджено відніс цю студію до досліджень, які підпорядковані "російським національним інтересам"¹⁶.

Значно більшу увагу вищеназваній монографії Ф.П.Шевченка приділив у своїй праці 1963 р. Олександр Оглоблин. Він порівняв її концептуальні засади з теоретичними підвалинами студії І.Крип'якевича "Богдан Хмельницький" (К., 1954) і фактично відзначив його вплив на Ф.П.Шевченка. "Концепція Крип'якевича (з невеличкими змінами й "роз'ясненнями") й надалі залишилася в українській советській історіографії. її повторює (в основному) Ф.П.Шевченко, автор монографії "Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст.", - підкреслював учений¹⁷. У цілому О.Оглоблин визнав, що праці обох дослідників фактично вийшли за межі офіційної "советської схеми"¹⁸. Він також навів стислу бібліографічну інформацію про публікації Ф.П.Шевченка¹⁹.

Не обминув увагою зазначену працю Ф.П.Шевченка і Ярослав Пеленський у своєму англomовному огляді української радянської історіографії 1964 р. Він не тільки зарахував її до найважливіших праць з української історії доби Хмельниччини, що з'явилися на Батьківщині, а й відзначив негативні закиди щодо цієї роботи. Зокрема вказав на рецензію, надруковану в журналі "Комуніст України" (1961. - №1) та на ідеологічні інвективи на адресу автора монографії²⁰.

Доцільно відзначити, що працю Ф.П.Шевченка про українсько-російські взаємини часів Хмельниччини досить широко використовували у своїх наукових студіях учені з діаспори, зокрема Наталія Полонська-Василенко у двотомному курсі з історії України²¹, Степан Величенко в докторській дисертації²² та ін.

Вочевидь в умовах тоталітарного контролю дослідницькі підходи, представлені в працях І.Крип'якевича, Ф.Шевченка, І.Бойка та деяких інших науковців, подавали максимум можливого, що можна було зробити українським ученим. Матеріали приватного листування 50-х - 60-х рр. між І.Крип'якевичем і Ф.Шевченком висвітлюють атмосферу потужного психологічного тиску та всеохоплюючого примітивного критицизму, в якій працювали тогочасні дослідники. Про його рівень довідуємося з листа останнього до І.Крип'якевича від 7 травня 1960 р., в якому він повідомляв про результати обговорення докторської дисертації, підготовленої на основі вищеназваної монографії 1959 р. "І чого тільки вони не наговорили, у чому тільки не обвинувачували мене - аж до методологічних і політичних помилок. Не обмежували вони себе в засобах, щоб доказати мою наукову неспроможність, а то й глупість. Мені аж страшно, як згадаю. Та це, може, на другий день так здається, а згодом пройде.- Не обов'язково я повинен померти доктором, коли життя таке прекрасне й для кандидатів наук і для мільйонів трударів без особливих наукових ступенів", - писав Федір Павлович²³. Такими були неформальні обставини науково-дослідної праці в тогочасній радянській Україні. Та, незважаючи на досить складні умови та ідеологічні лещата, Ф.П.Шевченко продовжував інтенсивно працювати й не цурався небезпечних тем.

Іншою студією, яка привернула увагу науковців діаспори та викликала резонанс, була розвідка Ф.П.Шевченка до 100-річчя від дня народження Михайла Грушевського²⁴. Крім статті Івана Бойка та Євгена Кирилюка, опублікованої в "Літературній Україні"²⁵, це була єдина праця в радянській Україні до 100-літнього ювілею видатного історика.

У рецензійному відгуку Любомира Винара про цю розвідку Ф.П.Шевченка відзначалося, що в "100-ліття народження М.Грушевського в "УІЖ" появилася обширна стаття Ф.Шевченка, в якій автор намагається з'ясувати причини повернення Грушевського в Україну. Праця спирається на архівних матеріалах (автор використовує листування Грушевського) і на літературі"²⁶. Утім автор рецензії вельми

критично оцінив статтю, зокрема вказав на урізане цитування праць Грушевського, у т.ч. його відомої студії "Початки громадянства (Генетична соціологія)" (Відень, 1921)²⁷. Однак уже сама поява цієї статті за радянських часів із використанням низки праць М.С. Грушевського періоду еміграції та неопублікованих архівних матеріалів була вкрай небезпечною для Федора Павловича. Сучасний дослідник життєвого шляху та творчої спадщини М.С. Грушевського Руслан Пиріг слушно зауважив, що розвідка Ф.П.Шевченка як на ті часи "досить повно й неупереджено" висвітлювала причини його повернення до радянської України, але "зарубіжні грушевськознавці не оцінили гідним чином появу цієї публікації"²⁸.

Забігаючи наперед, зазначимо, що усвідомлення умов і обставин, в яких працювали історики в радянській Україні, навіть у добу хрущовської лібералізації, на еміграції та в діаспорі сталося значно пізніше. Зокрема в розвідці 1982 р. Л.Винар визнав, що Федір Павлович у 1966 р. першим серед дослідників послався на матеріали М.Грушевського, що зберігалися в радянських архівах у Києві²⁹.

У 1984 р. редактор "Українського історика" вже кваліфікував статтю Ф.П.Шевченка як спробу реабілітації М. Грушевського, яка, проте, виявилася невдалою. "Під час періоду десталінізації в українській советській історіографії була спроба Ф.П.Шевченка - тодішнього головного редактора "Українського історичного журналу" — реабілітувати Михайла Грушевського, - зазначав Л.Винар. - У 1966 р. він помістив в "УІЖ" статтю "Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну", в якій твердив, що творчу спадщину М.Грушевського "не можна обійти або ігнорувати". Проте ця спроба закінчилася повною невдачею, а через цю статтю Ф.П.Шевченка звільнили зі становища головного редактора "УІЖ". Історична спадщина Михайла Сергійовича є така небезпечна для советських істориків і советсько-російської влади, що всяке питання хоч би про частинну реабілітацію найвидатнішого Історика України в советській Україні вважається кари гідним учинком і злочином"³⁰. На початку 90-х рр. про спробу реабілітації М.С. Грушевського в 1966 р. згадував і інший історик з діаспори - Богдан Клід³³.

Відзначимо, що й у науковому середовищі української еміграції побутували різні, інколи діаметрально протилежні, підходи щодо оцінки ролі та спадщини М.Грушевського. Ставлення до постаті останнього було доволі суперечливим. Його вважали відповідальним за розвал Української Народної Республіки в 1918 р. та засуджували за повернення до радянської України в 1924 р.³², хоча й визнавали науковий доробок Грушевського, зокрема щодо висунення та обґрунтування схеми українського історичного процесу. "Можливо, що тут позначився вплив доволі сильної "державницької течії" в українській історіографії, що відзеркалювала наставлення до Грушевського "державницької школи" (гетьманської) з 1920-х і 1930-х років", - писав Л.Винар³³.

Поседнання в одній особі політичного діяча, який певний час очолював державу, та видатного вченого, що справив визначний вплив на цілу епоху української науки, накладалося на специфічні чинники наукового розвитку в діаспорі, зокрема на надмірно політизовані обставини й середовище емігрантського життя, історіографічні, історіософські та ідеологічні стереотипи. Сукупність цих факторів витворювала доволі складне та суперечливе підґрунтя, яке спричинилося до побутування розмаїтих оцінок творчої спадщини Михайла Грушевського³⁴.

Друга половина 60-х рр. ХХ ст. для істориків на теренах радянської України видавалася обнадійливим часом. Тоді українські історики видали низку монографій та збірок джерел і матеріалів. Водночас було започатковано ряд видань з певним фахово-дисциплінарним профілем: "Історичні джерела та їх використання" (К., 1964-1972. - Вип.1-7)³⁵, "Середні віки на Україні" (К., 1971-1973. - Вип.1-2), "Український історико-географічний збірник" (К., 1971-1972. - Вип.1-2), "Історіографічні дослідження в Українській РСР" (К., 1968-1973. - Вип.1-6)³⁶, "Київська старовина" (К., 1972). Більшість з указаних збірок вирізнялася солідним фаховим рівнем.

Одним із засновників вищеназваних видань був Федір Павлович Шевченко. Випускник Московського державного історико-архівного інституту, учень відомого російського вченого та джерелознавця, академіка Михайла Тихомирова³⁷, він чудово усвідомлював значення та роль історіографії, джерелознавства й спеціальних історичних дисциплін для розвитку української історичної науки³⁸. У 1964-1967 рр. Ф.П. Шевченко працював заступником директора Інституту історії АН УРСР, а у 1968-1972 рр. - директором Інституту археології АН УРСР. У своїй діяльності вчений приділяв велику увагу підготовці кваліфікованих кадрів істориків, що вимагало спеціальних, фахових видань.

Високий, як на ті часи, рівень вищеназваних видань відзначали й рецензенти з діаспори, які регулярно подавали огляди публікацій ряду випусків³⁹. Зокрема, Михайло Ждан, який рецензував перший випуск "Історичних джерел...", підкреслював, що "всі праці видержані на відповідному науковому поземі", хоча й указував на обов'язкову ідеологічну данину в деяких статтях⁴⁰.

Значну цікавість викликала й поява збірника праць "Середні віки на Україні" (К., 1971). Зауважимо, що "Український історик" не тільки вмістив докладний огляд усього збірника, а й спеціально зупинився на передмові Ф.П.Шевченка⁴¹. Рецензент цієї праці, вищеназваний М.Ждан прокоментував застосування дефініції "середні віки", яку оцінив як термінологічну новацію на теренах української радянської історіографії⁴².

Взагалі ім'я Федора Павловича Шевченка в 60-х - 70-х рр. було вже досить добре відоме вченим з діаспори, які уважно стежили за публікаціями "Українського історичного журналу" та появою нових праць у радянській Україні. Зокрема в 1967 р. у науковій хроніці було вміщено інформацію про його усунення з посади головного редактора "Українського історичного журналу"⁴³. Висувалися певні версії, які б пояснювали ймовірні причини таких заходів радянського керівництва. Висловлювалася думка, що це сталося в результаті публікації в журналі статті О.І.Лугової, в якій було висунуто тезу про майже колоніальне становище України в добу капіталізму⁴⁴.

У науковій хроніці "Українського історика" згадувалися й інші події, пов'язані з Ф.П.Шевченком. У 1970 р. у хронікальній замітці наводилася стисла інформація про його участь у роботі XIII Міжнародного конгресу істориків у Москві (серпень 1970 р.). Зокрема відзначалося, що вчений брав участь в обговоренні проблем з історії українського міста, "звертаючи увагу на факт поділу України між Росією й Австро-Угорщиною"⁴⁵.

Згортання хрущовської відлиги та проведення кампаній із виявлення "буржуазних націоналістів" серед української інтелігенції в другій половині 60-х - на початку 70-х рр. ХХ ст., зокрема в системі АН УРСР, обірвало позитивні тенденції в розвитку історичної науки, які намітилися на той час. Під молотом ідеологічних кампаній потрапив і Ф.П.Шевченко.

5 вересня 1972 р. секретаріат ЦК Компартії України "за ідейно-теоретичні помилки в наукових працях" під час перебування в посаді директора Інституту археології АН УРСР, зокрема за "неправильне ставлення до парторганізації", оголосив Ф.П.Шевченку догану з занесенням до облікової картки⁴⁶. Згодом його звільнили з посади директора інституту. Із того часу Ф.П.Шевченко був позбавлений навіть вельми відносної, ілюзорної за умов радянського тоталітарного режиму, свободи творчості, оскільки подальша розробка гострих або непевних з ідеологічного погляду тем у перспективі могла вже розглядатися як антирадянська діяльність з відповідними наслідками⁴⁷.

На початку 70-х рр. припинилося й видання низки фахових збірників наукових праць, заснованих протягом 60-х рр. У 1972-1973 рр. було знищено надруковані накладі кількох видань: "Середні віки на Україні" (вип.2) та "Історіографічні дослідження в Українській РСР" (вип.6). Обірвалося також видання серії "Джерела з історії України", із запланованого обсягу якої було випущено лише "Літопис Самовидця" (К., 1971). Переслідувань та адміністративного цькування зазнали й чимало інших учених-істориків, які працювали в системі АН УРСР.

Сподівання українських учених-емігрантів на більш сприятливі умови розвитку історичної науки в радянській Україні, які плекалися в постсталінський період, протягом 70-х рр. було поховано остаточно. Відтепер навіть найбільші оптимісти оцінювали перспективи розвитку історичної науки в УРСР українським песимістично. Наразі виникла потреба в переоцінці призначення та завдань української зарубіжної історіографії відповідно до новітніх тенденцій, які побутували у світі та на Батьківщині. Оцінюючи ситуацію, що склалася в українській радянській історичній науці 70-х рр., О.Оглоблин відзначав: "Ми не передбачали, що історична наука на Україні протягом цих 15 літ піде не шляхом нормальної праці й розвитку, а, навпаки, буде чимраз більше обмежувана й стиснювана, вихолощувана й фальшована й, нарешті, заборонена... Та 15-літня дійсність перевершила найгірші наші побоювання"⁴⁸.

Одночасно відбувалася й певна переоцінка діяльності українських Істориків у радянській Україні протягом 60-х - на початку 70-х рр. Зокрема в історіографічному огляді 1980 р. Л.Винар відзначав: "...Треба ствердити, що в 1960-х роках українські советські історики, незважаючи на марксистсько-ленінську методологію, видали чимало вартісних монографій і колекцій історичних джерел. Також головню завдяки Іванові Крип'якевичу і Ф.П.Шевченкові - цих двох визначних організаторів наукової історичної праці, в Україні зачали появлятися вартісні історичні періодики, а також підховалося нове покоління істориків. В українській советській історіографії появилася нова течія істориків-ревізіоністів, які намагалися не лише частинно реабілітувати деяких заслужених українських дореволюційних істориків (напр., М.І.Костомарова, М.Драгоманова, О.Лазаревського, Д.Яворницького, Д.Багалія і других), але також старалися підважити офіційну схему української советської історії"⁴⁹. Водночас у зазначеній праці констатувалися негативні зміни, які сталися на початку 70-х рр., зокрема в організації наукової праці. "УІЖ" після звільнення з посади його головного редактора Ф.Шевченка в 1972 р., - писав Л.Винар, - став партійно-пропагандним журналом, який має мало спільного із розробленням історичної української тематики. Отже, як бачимо, комуністична партія спрямувала свій перший удар в основу творчого верстаку праці істориків і зліквідувала головні історичні серійні видання"⁵⁰. Подібні оцінки побутували й в інших працях Л.Винара, зокрема в статті 1979 р., видрукуваній на сторінках "Nationalities Papers"⁵¹. Покликання на праці Ф.П.Шевченка зустрічаємо й у інших історіографічних оглядах 1980-х рр., зокрема в розвідці Теодора Мацьківа⁵². Але в них здебільшого відсутні персональні оцінки внеску тих чи інших істориків з радянської України. Натомість подаються узагальнені тлумачення та оцінки стану історичної науки в УРСР у 70-х - 80-х рр. ХХ ст.

Схожу оцінку діяльності українських істориків у межах радянської України, порівняно з інтерпретаціями професора Л.Винара, у т.ч. стосовно науководослідної праці Ф.П.Шевченка, подав із сучасної перспективи й Степан Величенко. "У менш суворому політичному кліматі після 1956 р. "реформістські" історики, серед яких найвизначнішим був Федір Шевченко, не могли піти так далеко, щоб побудувати альтернативну схему національної історії, яка виключала б Україну з історії СРСР. Проте вони мали можливість інтерпретувати "Тези" (Тези ЦК КПРС про 300-річчя возз'єднання України з Росією. - *Авт.*) скоріше в широкому, ніж у вузькому сенсі. Як наслідок, до 1972 р. публікації, які обговорювали замовчувані раніше проблеми та не наголошували на темах "возз'єднання" та російської зверхності, допомагали читачам відчутти зміну акцентів, з якими висвітлювалися українські національні особливості в рамках офіційного радянського наративу", - відзначає історик⁵³.

Протягом 80-х - на початку 90-х рр. з'явилося й кілька енциклопедичних гасел про Ф.П.Шевченка в наукових виданнях української діаспори. У них відзначалася його роль в організації наукової роботи в радянській Україні, але не подавалися певні оцінки його праць⁵⁴.

Таким чином, українська зарубіжна історіографія пройшла досить довгий та тернистий шлях в еволюції оцінок і тлумачень наукового доробку Ф.П.Шевченка

та інших провідних істориків, що працювали в радянській Україні. Ідеологічна конфронтація західного світу з країнами Варшавського пакту, надмірна політизація емігрантського життя, брак достовірної інформації про умови й обставини наукової діяльності на Батьківщині, вплив північноамериканського й західноєвропейського соціокультурного середовища та чимало інших чинників тривалий час перешкоджали вираженню та адекватній оцінці ситуації в радянській Україні, у т.ч. стосовно розвитку тогочасних наукових досліджень. Щодо українських учених по радянський бік "залізної завіси", то їхні можливості в науковій діяльності були обмежені прокрустовим ложем панівних партійно-ідеологічних догматів. Адже від тотального диктату партійних органів залежало не тільки професійне чи суспільне становище певного вченого, а за великим рахунком - його власне життя.

Очевидно, що такий викривлений аномальними умовами наукового та суспільно-політичного розвитку "діалог" часто-густо призводив до елементарних непорозумінь, тенденційних закидів і т.п. Утім, попри означені труднощі, помітна істотна еволюція в оцінках та інтерпретаціях наукової діяльності й творчості Федора Павловича Шевченка та інших істориків: від констатації певних позитивних рис тих чи інших праць до висунення тези про наявність "реставраційної" ("реформаторської") течії в українській радянській історіографії 60-х - початку 70-х рр. XX ст., засновниками якої вважали І.П.Крип'якевича та Ф.П.Шевченка. Зазначена оцінка українських колег-дослідників з того боку "залізної завіси" є своєрідним і красномовним визнанням високої значущості науково-дослідної та науково-організаторської праці Федора Павловича Шевченка на теренах національної історичної науки. Вона є оригінальним свідченням того, якою болісною та важкою була справжня наукова творчість у тоталітарну добу нашої минувшини.

¹Шевченко Ф.П. Революция в России и Буковина в 1917-1918 годах // Вопросы истории. - 1947. - № 10. - С.65-80.

²"Україна" {Париж, 1949-1953}. Часопис українознавства та французького культурного життя. Виходив у Парижі за редакцією І.Борщака. Вийшло 10 номерів. Див. докладніше: Кришталович У. Часопис "Україна": (Українознавство і французьке культурне життя. Париж, 1949-1953) // Україна в минулому. - К., Львів, 1994. - Вип.7. - С.200-208. Див. огляд змісту часопису: Кресін О. „Україна”: Українознавство і французьке культурне життя // Молода нація. — 1997. - № 6. — С.209-243; „Україна”: Українознавство і французьке культурне життя. 1949-1953. 4.1-10: Показчик / Уклад. І.М.Забіяка. - К., 2000. - 93 с

³Україна (Париж). - 1949. - № 1. - [0.64*].

⁴Селянський рух на Буковині в 40-х рр. XIX ст.: 36. документів / Упоряд., передм. та ком. Ф.Шевченка. - К., 1949. - 229 с

⁵Рец. на вид.: Селянський рух на Буковині в 40-х рр. XIX ст.: 36. документів / Упоряд., передм. та ком. Ф.Шевченка. - К., 1949. - 229 с // Україна (Париж). - 1952. - № 7. - С.592.

⁶Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920-1950) / На правах рукопису; вступ, слово Н.Полонської-Василенко. - Мюнхен, 1957. - С.88.

⁷Там само. - С.113 (прим.208).

⁸Там само. - С.74.

⁹Науково-дослідна інституція, заснована на фінансовій базі уряду США, яка проводила дослідження з обсягу радянології (советології), історії СРСР, у т.ч. з історії України та інших соціогуманітарних дисциплін. Інститут випускав кількома мовами періодичні та неперіодичні видання, зокрема "Український збірник" (1954-1960, 17 випусків) і "Ukrainian Review"(1955-1960, 9 випусків), а також монографічні студії окремих авторів.

¹⁰Дубровський В. Найновіша советська концепція історії України // Укр. збірник. - Мюнхен, 1956. - Кн.6. - С.96.

¹¹VIII конференція Інституту по изучению СССР (Мюнхен, 23-24 июля 1956 г.): XX съезд КПСС и советская действительность: Доклады и дискуссии. - Мюнхен, 1956. - С.5-6, 52-55. 193-194.

¹²Оглоблин О. Завдання української історіографії на еміграції // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали / Ред. Л.Винар. - Нью-Йорк - К. -Торонто, 1995. - С.287-288.

¹³Там само. - С.288.

¹⁴Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Відп. ред. Я. Ісаєвич; упоряд. Ф. Стеблій. - Львів, 2001. - [Вип. 8:] Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. - С. 500-547.

¹⁵Шевченко Ф.П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. / Відп. ред. І.П.Крип'якевич. - К., 1959. - 499 с

¹⁶Horak S. Ukrainian Historiography 1953-1963//Slavic Review. - 1965. - Vol.24. - N 2. - P.270.

- ¹⁷Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію. — Нью-Йорк, 1963. - С. 54.
- ¹⁸Там само. - С. 53-54.
- ¹⁹Там само. - С. 43 (прим. 20).
- ²⁰Pelenski J. Soviet Ukrainian Historiography after World War II // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. - 1964. - Bd. 12. - Н. 3. - P. 398-399.
- ²¹Полонська-Василенко Н. Історія України / Вступи, ст. В. Ульяновського. - К., 1992. - Т. 1. - С. 435; Т. 2. - С. 256.
- ²²Velyuchenko S. The Influence of Historical, Political, and Social Ideas, on the Politics of Bohdan Khmelnytsky and the Cossack Officers Between 1648 and 1657: A Dissertation ... Ph. D. / University of London. London School of Economics. - London, 1980. - P. 38, 143, 269.
- ²³Сливка Ю. Листування Івана Крип'якевича з Федором Шевченком... — С. 531.
- ²⁴Шевченко Ф.П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну? // Укр. іст. журн. - 1966. - № 11. - С. 13-31.
- ²⁵Бойко І., Кирилук Є. Михайло Грушевський {з нагоди 100-річчя від дня народження} // Літературна Україна. - 1966. - 30 верес. - № 77 (2361). - С. 3-4.
- ²⁶Ч/В. [Винар Л.] Рец. на ст.: Шевченко Ф.П. Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну (Укр. іст. журн. - 1966. - № 11. - С. 13-31) // Укр. історик. - 1967. - № 1/2. - С. 124.
- ²⁷Там само.
- ²⁸Пиріг Р.Я. Історичне грушевськознавство: стан та перспективи розвитку // Укр. іст. журн. - 1996. - № 5. - С. 72. Див. також: С. 81, прим. 5.
- ²⁹Винар Л. Матеріали до біографії Михайла Грушевського // Укр. історик. - 1982. - № 1/2. - С. 65 (прим. 2).
- ³⁰Його ж. Думки з приводу п'ятдесятих роковин смерті Михайла Грушевського // Укр. історик. - 1984. - № 1/4. - С. 10.
- ³¹Клид Б. Історія і політика: боротьба навколо спадщини Михайла Грушевського // Укр. історик. - 1991/1992. - Т. 28/29. - № 110/115. - С. 192 (прим. 33).
- ³²Винар Л. Михайло Грушевський: Історик і будівничий нації: Статті і матеріали / Вступ, ст. І. Гирича. - К., 1995. - С. 11-12.
- ³³Його ж. Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток. — К. — Львів - Париж — Нью-Йорк - Торонто, 1998. - С. 22.
- ³⁴Білас Л. історія України-Руси М. Грушевського // Свобода (Джерсі-Сі). - 1958. - 16, 19-21 серп. - № 157. - С. 2; № 158. - С. 2; № 159. - С. 2; № 160. - С. 2; Прицак О. У століття народин М. Грушевського // Ідеї і люди визвольних змагань 1917-1923 / Упоряд. Б. Коваль. - Нью-Йорк, 1968. - С. 197-237; Оцінка Грушевського-історика по цей і по той бік // Укр. слово (Париж). - 1966. - Жовт. - № 1303. - С. 3; Чапленко В. Політичне крикливоство або антиювілейне мимрення // Нові дні (Торонто). - 1967. - Трав. - № 208. - С. 7-12; Лист О. П. Оглоблина - Б. Ф. Корчмаріку (28.1.1975, Лудлов, Массачусетс) // Корчмарик Б. Ф. Концепція М. Грушевського і наші сучасні підручники Історії України. - Вінніпег, 1994. - С. 30; Домбровський О. До питання англійського перекладу "Історії України-Руси" М. Грушевського // Домбровський О. Студії з ранньої історії України: 36. пр. - Львів - Нью-Йорк, 1998. - С. 489-492.
- ³⁵Див. огляд змісту: Майборода Р. В., Шандра В. С. Показчики змісту архівознавчих та археографічних видань ["Український археографічний збірник", "Збірник праць Жидівської історично-археографічної комісії", "Історичні джерела та їх використання", "Архівна справа"] // Український археографічний щорічник: Нова серія. - К., 1992. - Т. 4. - Вип. 1. - С. 418-436.
- ³⁶Див. докладніше: Комаренко Н. В. О ежегоднике "Историографическое исследование в Украинской ССР" (1968-1973) // История и историки. Историографический ежегодник, 1980. - М., 1984. - С. 16-32; Попередні випуски "Історіографічних досліджень" (Бібліографічна довідка) // Історіографічні дослідження в Україні (Пам'яті чл.-кор. НАН України Ф. П. Шевченка). - К., 1999. - Вип. 7. - С. 313-316.
- ³⁷Чистякова Е. В. Михаил Николаевич Тихомиров. — М., 1987. - С. 28.
- ³⁸Санцевич А. В. Життєвий і творчий шлях Ф. П. Шевченка // Федір Павлович Шевченко: Біобібліографія / Упоряд. Г. В. Боряк, Н. О. Герасименко, О. В. Тодійчук; відп. ред. П. С. Сохань; вступи, ст. А. В. Санцевича, - К., 1989. - С. 17.
- ³⁹Ждан М. Рец. на вид.: Історичні джерела та їх використання. - К., 1964. - Вип. 1 // Укр. історик. - 1966. - № 3/4. - С. 100-101; Ж-н М. [Ждан М.] Рец. на вид.: Історичні джерела та їх використання. - К., 1966. - Вип. 2 // Укр. історик. - 1967. - № 1/2. - С. 122-123; Ждан М. Рец. на вид.: Історичні джерела та їх використання. - К., 1968. - Вип. 3 // Укр. історик. - 1969. - № 1/3. - С. 159-160; Р. Д. Рец. на вид.: Історичні джерела та їх використання. - К., 1969. - Вип. 4 // Укр. історик. - 1969. - № 4. - С. 130; Ждан М. Рец. на вид.: Історіографічні дослідження в Українській РСР. - К., 1968. - Вип. 1 // Укр. історик. - 1969. - № 4. - С. 111-113; М. Б. Ж. [Ждан М.] Рец. на вид.: Історіографічні дослідження в Українській РСР. - К., 1970. - Вип. 3 // Укр. історик. - 1971. - № 3/4. - С. 138; Ждан М. Б. Рец. на вид.: Середні Віки на Україні. - К., 1971. - Вип. 1 // Укр. історик. - 1972. - № 3/4. - С. 138-142.
- ⁴⁰Ждан М. Рец. на вид.: історичні джерела та їх використання. - К., 1964. — Вип. 1 // Укр. історик. - 1966. - № 3/4. - С. 101.
- ⁴¹Шевченко Ф. П. Передмова // Середні віки на Україні. - К., 1971. — Вип. 1. - С. 5-8.
- ⁴²Ждан М. Б. Рец. на вид.: Середні віки на Україні. - К., 1971. - Вип. 1 // Укр. історик. - 1972. - № 3/4. - С. 138-139.

- ⁴³Вістки з України // Укр. історик. - 1967. - № 3/4. - С.154.
- ⁴⁴Л.В. [Винар Л.] Рец. на ст.: Лугова О.І. Про становище України в період капіталізму (Укр.іст.журн. - 1967. - № 3. - С.15-25) // Укр. історик. - 1967. - № 3/4. - С.139.
- ⁴⁵ПТ. Українська участь у XIII Міжнародному конгресі істориків // Укр. історик. - 1970. - № 4. - С.135.
- ⁴⁶Науковий архів Інституту історії України НАН України. - Оп.3. - Особова справа Ф.П.Шевченка. - Арк.115 зв., 126.
- ⁴⁷Див. докладніше: *Бажан О., Данилюк Ю.* Кінець 60-х - початок 70-х рр. в житті та діяльності Ф.П.Шевченка // історіографічні дослідження в Україні (Пам'яті чл.-кор. НАН України Ф.П.Шевченка). - К., 1999. - Вип.7. - С.67-74.
- ⁴⁸*Оглоблин О.* Завдання української історіографії на еміграції: з перспективи 15 років // *Оглоблин О.* Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали/Ред. Л.Винар. - Нью-Йорк - К., - Торонто, 1995. - С.290-291. Див. про еволюцію оцінки становища української радянської історіографії на еміграції та в діаспорі: *Головко В.* історична наука УРСР в оцінках діаспорної історіографії (кінець 1920-х — перша половина 1980-х рр.) // Історія та історіографія в Європі. - К., 2003. - Вип.1/2. - С.43-52.
- ⁴⁹*Винар Л.* "Український історик" і сучасний стан української історичної науки. - Нью-Йорк - Мюнхен, 1980. - С.6.
- ⁵⁰Там само. - С.7.
- ⁵¹*Мунар L.* The Present State of Ukrainian Historiography in Soviet Ukraine: A Brief Overview // Nationalities Papers (Charleston). - 1979. - Vol.7. - No.1. - P.8-9, 16-17.
- ⁵²*Масків Т.* The Development of Ukrainian Historiography: (Conclusion) // Ukrainian Review (London). - 1986. - Vol.34. - No.4. - P.57.
- ⁵³*Величенко С.* Суперечливі схеми національної історії: російські та українські інтерпретації власної минувшини // Схід-Захід: Історико-культурологічний зб. - Харків, 2002. - Вип.5. - С.34. Див. також: *Vetychenko S.* Shaping Identity in Eastern Europe and Russia: Soviet Russian and Polish Accounts of Ukrainian History, 1914-1991. - New York, 1993. - 266 p.
- ⁵⁴Шевченко Федір // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: У 10 тт. / Гол. ред. проф. В.Кубійович. - Париж - Нью-Йорк, 1984. - Т.10. - С.3822-3823; *Zhukovsky A.* Shevchenko Fedir // Encyclopedia of Ukraine: 5 vols. / Ed. V.Kubijovyc (vols.1-2), D.Struk (vols.3-5). - Toronto - Buffalo - London, 1993. - Vol.4. - P.645.

Резюме

У статті О.В. Яся висвітлюється рецепція наукового доробку Ф.П. Шевченка українськими істориками в діаспорі.

O. Yas' analyzes the reception of scholar work of F.Shevchenko by the historians in Ukrainian diaspora.